

Prof. dr hab. Bogumiła Szopa

Kraków 21. 07. 2021

Recenzja

Rozprawy doktorskiej mgr. Radosława M. Kordy pt. *Ekonomiczne konsekwencje polskiej emigracji zarobkowej do Wielkiej Brytanii po wejściu Polski do Unii Europejskiej*

przygotowanej pod opieką naukową prof. dr hab. Stanisława Flejterskiego

1.OPINIA OGÓLNA POPRAWIONEJ WERSJI PRACY

Formalną podstawę sporządzenia recenzji stanowi pismo z dnia 24 czerwca 2021 r. Przewodniczącego Rady Naukowej Instytutu Ekonomii i Finansów Uniwersytetu Szczecińskiego Pana dr hab. Stanisława Hońko, prof. US.

Problematyka podjęta w przedłożonej do oceny pracy mieści się we wcześniej obowiązującej dyscyplinie *ekonomia*, a tym bardziej w niedawno zmienionej i aktualnie obowiązującej dyscyplinie *ekonomia i finanse* z uwagi na jej powiązania z wieloma wątkami ściśle finansowymi.

Obecna, poprawiona wersja pracy różni się istotnie od pierwowzoru, co świadczy o wysiłkach Autora w zakresie jej ulepszenia. Tym niemniej wprowadzone zmiany poniekąd utwierdzają we wcześniejszym przekonaniu o istotnych niedostatkach warsztatowych Autora zarówno w wymiarze merytorycznym, jak też formalnym. Powszechne jest wrażenie braku wyczucia przez Niego ważności: problemów, wątków, spraw, informacji. Jak wspomniano w pierwszej recenzji, praca powinna stanowić całość, czyli tekst musi współgrać z tabelami, rysunkami itp. Mimo poprawy w tym zakresie, wciąż brakuje tej kompilacji. Nadal jest też obecne tzw. „filozofowanie”, głównie we wprowadzeniach do poszczególnych rozdziałów, czy podrozdziałów (szczególnie zbędne na początku p. 3.2 oraz p. 3.3), co sprowadza się przeważnie do „ogólników”, stwierdzeń możliwych do akceptacji na początku pracy, a nie w jej środku, gdzie powinno wchodzić się w konkrety, a ogólniki po prostu rażą.

Nadal brakuje też jakiegokolwiek próby wykorzystania metod statystyczno-ekonometrycznych przydatnych do pokazania istoty i siły zależności między badanymi zjawiskami.

W całej pracy uderza brak powiązania z czasem; podano tylko ogólnikowe informacje kiedy przeprowadzono badania ankietowe i częściowo jedynie osadzono w czasie rozważania w ramach rozdz. 2. Aktualne pozostaje wrażenie niewykorzystania szans wynikających z tych badań. Wprowadzono w obecnej wersji pracy pewne „twarde” dane dotyczące ruchów migracyjnych (r. 2), ale te „miękkie” związane z ankietą - i powszechnie traktowane jako dopełnienie tych pierwszych – potraktowano bardzo pobieżnie, np. :

- wątek dotyczący korzystania przez Polaków z pomocy socjalnej, tj. obalenie dominującej opinii w tym zakresie (ograniczony do obj. niecałej strony)
- niezgodność kwalifikacji emigrantów z podjętą pracą, tzw. „brain waste” (bardzo pobieżnie)
- problem reakcji na brexit, który należało wyjątkowo głęboko zgłębić, a nie operować ogólnikami

- bardzo interesujący wątek nawiązujący do zmiany dotychczasowego modelu rodziny (potraktowany mimochodem)

Najważniejsze wprowadzone przez Autora poprawki są następujące:

1. W pierwszej kolejności zwraca uwagę modyfikacja struktury pracy, pewne jej uporządkowanie oraz istotne uzupełnienie w postaci rozdz. 2.

W ogólnym zarysie obecna struktura dysertacji wydaje się bardziej uporządkowana i poprawna w porównaniu z poprzednią. W zgodzie z obowiązującymi zasadami wydzielono w niej część teoretyczną i empiryczną. Nie ustrzeżono się jednak wielu wcześniejszych uchybień; nadal problemem jest poprawność niektórych tytułów, zgodność tytułów wielu części z ich treścią, kolejność wydziałanych i omawianych zagadnień, zasadność wydziałania niektórych wątków (np. o obj. 0,5 strony).

2. Uzupełniono też, uporządkowano i zaktualizowano źródła/bibliografię, ale dokonano tego połowicznie.

Co prawda zdecydowana większość źródeł przywoływanych w przypisach znalazła się w bibliografii, ale nadal nie wszystkie; brakuje m.in. źródeł internetowych. Także część pozycji wyszczególnionych w bibliografii nie znalazła odzwierciedlenia w tekście i przypisach. Chodzi m.in. o pozycje autorstwa Promotora i recenzentów; one nie są uprzywilejowane, czyli odnoszą się do nich powszechnie obowiązujące zasady. O wiele poważniejszą sprawą okazuje się jednak dość przypadkowe przypisanie wielu źródeł do tekstu, a rozdzwięk dotyczący głównie czasu i problematyki jest ewidentny. Najważniejsze przykłady tych rozbieżności (numery przypisów/odnośników) to: 122, 143, 146, 149, 150, 152, 176, 186, 201, 205, 211, 228 i 237 (tj. nawiązanie do S. Golinowskiej), 233, 235, 250. Co przy tym zastanawiające, bardzo dużo źródeł wprowadzono do rozdz. 3 i 4 (także 5), w których podstawę rozważań stanowią wyniki ankiet. Można odnieść wrażenie jakby umieszczano je na siłę.

3. Poprawiono również pracę pod względem formalnym – chodzi głównie o odejście od wcześniejszego „pisma obrazkowego” i pojawienie się pewnej treści – co nie było obojętne dla pewnego podwyższenia jej merytorycznego poziomu.

2. OCENA MERYTORYCZNA

2.1. Waga problematyki podjętej w pracy

Pozostaję przy wcześniejszej opinii wskazującej, że problematyka podjęta przez Doktoranta z pewnością należy do ważnych oraz szczególnie aktualnych zagadnień i różne jej aspekty są już poruszane w wielu opracowaniach naukowych. Niestety, Autor rozprawy do nich nie nawiązuje, ale przede wszystkim nadal nie zidentyfikował luki badawczej w tym zakresie, co z reguły stanowi podstawowe uzasadnienie podjęcia każdego badania naukowego.

2.2. Zastosowana metodyka badawcza (cele, założenia, hipotezy, metody)

Zmuszona jestem podtrzymać większość krytycznych uwag w tym zakresie sformułowanych w poprzedniej recenzji – bez ich powtarzania - mimo pewnego uporządkowania, m.in. sposobu i kolejności prezentowania celów i hipotez badawczych; nie są one zbyt odkrywcze czy oryginalne. Kwestie metodologiczne i metodyczne recenzowanej pracy są w dalszym ciągu bardzo słabym jej ogniwem. Poprawa w tym zakresie jest nieznaczna. Mimo wszystko nie wykorzystano w pełni szans tkwiących w przeprowadzonych badaniach ankietowych, których wyniki miały być atutem całej monografii.

2.3. Struktura pracy i szczegółowa ocena poszczególnych części

Recenzowana praca łącznie z aneksem (34 str.) liczy 222 strony i składa się z pięciu rozdziałów, wstępu oraz zakończenia i wniosków. W bibliografii wyszczególniono 224 pozycji.

Wstęp jest dość ogólny, chociaż zawiera prawie wszystkie podstawowe elementy wymagane w tego typu opracowaniach. Mimo ewidentnej korekty brakuje uzasadnienia wyboru tematu, umieszczono w nim jednak i nieco uporządkowano pytania badawcze, cele pracy i hipotezy badawcze, naszkicowano też przedmiot badań.

Rozdział 1 (*Ekonomiczne motywy ruchów migracyjnych, s. 44*)

Pozostawiono tytuł z poprzedniej wersji pracy, ale w obecnej struktura tego rozdziału jest zmieniona i termin „ekonomiczne motywy” okazuje się nieco za wąski; treść wykracza poza niego. Ponadto wątki o motywach/przyczynach migracji – w dodatku niekompletne i w kolejności trudnej do zrozumienia – pojawiają się w każdym wydzielonym tu podrozdziale (p. 1.2, p. 1.3, p. 1.4), co świadczy o braku dyscypliny i logiki rozważań. Nie wydaje się też zasadnym zaczynanie rozprawy od słownika pojęć (aneks byłby lepszym miejscem), w dodatku wybiórczego, bo nadal brakuje zdefiniowania kluczowych terminów w pracy, np. migracji ekonomicznej i zarobkowej. Chodzi także o wątek regulacji prawnych dotyczących migracji, również niepełnych (o objętości 1 str.). Praca zyskałaby, gdyby rozpoczęto ją rysem historycznym migracji, ujętym całościowo, a nie rozdzielonym na 2 części, co zaproponowano (p. 1.2). Tytuł każdej wydzielonej części zobowiązuje do zgodności z jej treścią – z czym Autor ma chyba problem – zwłaszcza w przypadku tytułu p. 1.3. Typologia migracji. Następny p. 1.3.2 dowodzi, że można to zrobić lepiej – np. jest tu korelacja tekstu z tabelami – ale z kolei Autor sięga już tutaj (zwłaszcza w p. 1.4, co wydaje się przedwczesne, tym bardziej że wątek ten jest rozwijany w p. 3.3 i p. 3.4) do niektórych wyników przeprowadzonej ankiety, co burzy klasyczny podział rozprawy naukowej na część teoretyczną i empiryczną. W tejże części teoretycznej zabrakło z kolei nawiązania do jakiegokolwiek z teorii migracyjnych, których w literaturze jest sporo. Co prawda tytuł kolejnego p. 1.5 (*Koncepcje...*) sugeruje takie rozważania, ale jego treść mu nie odpowiada, w dodatku jest chaotyczna, ogólnikowa i powierzchowna i w zasadzie jest to część zbędna, która niewiele wnosi. Umieszczono tu ponadto wątki, które nie w pełni korespondują z zagadnieniami dominującymi w dalszej części empirycznej, a tak być powinno. Przykładowo słusznie przywołano i opisano zjawisko „brain waste”, ale w części empirycznej potraktowano je nazbyt ogólnikowo (s.112), chociaż badania ankietowe są w tym zakresie właściwym instrumentem. Ta swoista asymetria widoczna jest też w przypadku innych wątków. Otóż w pierwszej kolejności wśród determinant migracji omówiono bezrobocie, a w części empirycznej okazało się, że w grupie badanych była 1 osoba bezrobotna (s.84, co zostawiono bez żadnego komentarza). W p. 1.4.3. z kolei scharakteryzowano brytyjskie świadczenia społeczne (jako czynnik przyciągający), a polskie rozwiązania skwitowano jedynie stwierdzeniem: „Brak przejrzystości, kompleksowość ustawodawstwa związanego z obszarem zabezpieczenia społecznego w Polsce, nadmierna biurokracja oraz swoboda w interpretacji przepisów są czynnikami zniechęcającymi do ubiegania się o te świadczenia. Ogólnie oceniając polski system zabezpieczenia społecznego można go śmiało uznać za jeden z głównych czynników wypychających” (s.46).

Brakuje przekonania, że w rozdz. 1 przygotowano solidny grunt do dalszych rozważań, a takie jest jego przesłanie.

Rozdział 2 (*Migracja poakcesyjna – analiza przeglądowa, s. 25*)

Uważam za trafne uzupełnienie rozważań o treści zawarte w tym rozdziale. Jest to próba wykorzystania danych „twardych” obrazujących skalę polskiej migracji po 2004 r., ale tylko częściowo udana, ponieważ:

- Potencjalny czytelnik nie oczekuje surowych danych podstawowych zebranych w tabelach (do niektórych, np. 16 i 18, brak jakiegokolwiek nawiązania w tekście), ale konkretnego podporządkowania danych źródłowych problematyce podejmowanej w pracy-rozdziale. Tego zabrakło, a dodatkowo psuje tę próbę zajmowanie się w tekście nie bezpośrednio nimi, lecz zagadnieniami pokrewnymi i w sumie powierzchownie. W rezultacie trudno się dowiedzieć, jaka była ogólna skala migracji, jej dynamika w poszczególnych latach (jakby uciekanie od osadzenia w czasie badanego zjawiska). Przywoływane źródła są przy tym maksymalnie ogólnikowe (np. dane GUS, dane z Migration Observatory).

- Należy docenić, że zaprezentowano niektóre polskie i brytyjskie ośrodki zajmujące się problemami migracji, ale nadal (bo zwracano już na to uwagę) brakuje przywołania wyników ich badań, jak też wyników innych badań dotyczących podjętego w pracy i pokrewnych tematów.

- Moje wątpliwości budzi też umiejscowienie i zawartość p. 2.3. Na analizie „pobrexitowe” („Bilans zamknięcia...” !) w tym miejscu jeszcze za wcześnie, a na wątek perspektyw (pojawiający się także w p. 1.5) bardziej wskazanym miejscem byłoby zakończenie. To swoiste „przelewanie pustego w próżne” opatrzone jest ponadto nieadekwatnymi – głównie z perspektywy czasu - źródłami (np. przypis 150 – 2003 r.; 152 - 2000 r.; 154 – 2007 r.).

Rozdział 3 (*Skala i trendy migracji zarobkowej po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej, s. 38*)

Mimo pewnych działań korekcyjnych Autora pozostała jakby niespójność w rozważaniach, a dotyczy ona struktury tego rozdziału oraz kolejności wątków w wydzielonych podrozdziałach. Po pierwsze, sekwencja rozważań jest zakłócona z powodu p. 3.2, który je rozrywa, bo powinien być wkomponowany do rozdz. 2. Ta część pracy zgodnie z deklaracjami miała być poświęcona wynikom badań ankietowych. Problematyczne jest jednak nie tylko to rozwiązanie; także wydzielanie i kolejność szczegółowych części nie jest udana, owocując powtórkami i ogólnym brakiem porządku. Szczególnie części 3.3 oraz 3.4 cechuje wielki chaos; tytuły nie odpowiadają treści, a niektóre brzmią podobnie (np. p. 3.3.1 oraz p. 3.4). Mimo zmniejszenia ilości tabel nadal niektóre są jakby powielane czy zbędne, skoro ich zawartość zupełnie nie ma odzwierciedlenia w tekście, np. powtarzanie danych w tab. 65 i 46 (forma zakwaterowania), czy tab. 66 i 53 (nt. inwestowania), różniących się w zasadzie faktem, że w jednym nie jest wykorzystywany podział na województwa, czy wielkość miejscowości, a w drugim jest. Tylko nie wiadomo po co, skoro ten parametr nie został „spożytkowany” w analizie.

W p. 3.5 pod tak brzmiącym tytułem (*Ogólne tendencje...*) oczekiwania dotyczą pewnych uogólnień wcześniejszych rozważań, wskazania na główne tendencje zmian, a dominuje w nim operowanie szczegółowymi liczbami, w dodatku bezwzględny, będące powtórkami wcześniejszych stwierdzeń i pozbawione zupełnie tychże uogólnień.

Rozdział 4 (*Adaptacja polskiego rynku pracy do realiów poakcesyjnych, s. 20*)

W rozdziale tym przymierzono się do analizy ankiety drugiej grupy badawczej, tzn. przedsiębiorców, rozpoczynając od jej oszczędnej i nieco rozbieżnej charakterystyki. Na sąsiednich stronach umieszczono bowiem informacje: „Łącznie przebadano 260 małych i średnich przedsiębiorstw...” (s.118) oraz „Wybrano małe, średnie i duże przedsiębiorstwa...” (s. 119), opatrując tę drugą – chyba niepotrzebnie – odwołaniem do źródła, bo o tym przecież powinien decydować Autor. Pomimo powierzchowności rozważań – co charakterystyczne dla całej pracy – rozdział ten wydaje się bardziej uporządkowany w porównaniu z poprzednimi, chociaż wzbudza wiele wątpliwości i pewien niedosyt.

Rozdział 5 (Ekonomiczne skutki migracji zarobkowej dla Polski, s. 25)

Szczytne zamiary wyrażone słowami: „W poniższym, ostatnim rozdziale zostaną omówione efekty jakie migracja długookresowa spowodowała w gospodarce kraju opuszczanego przez migrantów, ze szczególnym uwzględnieniem wahań wzrostu gospodarczego” (s.138), czy konkretne deklaracje: „Na potrzeby niniejszej dysertacji opracowano przedstawiony dalej autorski model wzrostu gospodarczego z uwzględnieniem skutków migracji długookresowej” (s.141) nie zawsze przeradzają się w czyny, co potwierdziło się tym razem. Można byłoby szukać tu pewnej analogii z programem wyborczym, ale to nie jest ta „materia”. Jak się wydaje, Autorowi zabrakło niezbędnej do tego podbudowy naukowo-teoretyczno-ekonomicznej z zakresu wzrostu gospodarczego, czemu dał wyraz w treści tego rozdziału. Przy wątku nawiązującym do czynników wzrostu gospodarczego (s. 139-140) zabrakło np. nawiązania do osiągnięć ekonomii instytucjonalnej w tym zakresie. Trzeba przy tym zauważyć, że tytuł rozprawy i przedstawione na początku jej cele do tego nie zobowiązują. Można jednak było bardziej sensownie rozegrać ten finał, zważywszy na wcześniejszą deklarację zaprezentowania autorskiej jej formuły. Zamiast tego pojawia się wręcz „rewelacyjne” stwierdzenie: „Głównym wnioskiem uzyskanym dzięki przeprowadzonym badaniom jest fakt, iż decyzje zarówno o wyjeździe poza granice kraju podejmowane na podstawie sytuacji ekonomicznej decydenta, jak i jego powrocie są podyktowane sytuacją ekonomiczno-polityczną Polski” (s. 162) - dodatkowo w niefortunnym powiązaniu z cennym skądinąd źródłem D. Maison, *Polska w świecie finansów*, PWN 2013. Uważam, że zwalnia mnie to od bardziej szczegółowej oceny.

Tym niemniej prosiłabym Doktoranta o ustosunkowanie się do poniższych zagadnień:

1. Proszę o sprecyzowanie 3 najważniejszych, szczegółowych przyczyn decyzji o emigracji w oparciu o przeprowadzone badania ankietowe
2. Proszę o wyszczególnienie 3 najważniejszych skutków ekonomicznych tejże migracji, nawiązując do uzyskanych wyników badań
3. Czy w przeprowadzonych badaniach ankietowych można było „uchwycić” reakcje migrantów na brexit ?
4. Ocena Autora dotycząca wpływu emigracji na model polskiej rodziny

3. STRONA FORMALNA PRACY

Mgr R. M. Korda bardzo wiele osiągnął w zakresie eliminacji dużej części wytkniętych wcześniej uchybień formalnych. Obecnie przebija się zdecydowanie większa staranność w edycji tekstu oraz jego konfiguracji, chociaż zdarzają się nadal niezbyt fortunate sformułowania, a ich przykłady to:

- Pewne mechanizmy i zachowania są przewidywalne, ale wiele innych jest wynikiem zdarzeń czysto przypadkowych, które w ostatecznym wyniku mogą mieć dużo większe konsekwencje dla ostatecznego wyniku (s. 7)
- Rynek pracy po brexicie powinien stosować bardziej rygorystyczne egzekwowanie przepisów dotyczących zatrudnienia... (s. 75)
- Wszystko to było i jest siłą napędową masowych ruchów migracyjnych spowodowanych dążeniem czynnika ludzkiego do zaspokojenia swoich potrzeb (s. 80)
- W okresie poakcesyjnym, czyli od 2004 r. gospodarka Polski podlegała wielu czynnikom, które miały poziom na jej wskaźniki wzrostu (s. 156)

4. WNIOSKI I KONKLUZJA KOŃCOWA

W pełni należy zgodzić się z Autorem, który w pierwszej wersji pracy (s. 115) - a w poprawionej jakby to umknęło - że „...problem badawczy dotyczący wpływu migracji zarobkowej na sytuację gospodarczą kraju jest wysoce skomplikowany i wielopłaszczyznowy” i bardzo trudno było sprostać temu wyzwaniu. Ale to przecież Autor taki problem wybrał, tym samym stawiając przed sobą związane z nim cele i wyzwania.

Po wnikliwej lekturze poprawionej dysertacji, rozważeniu jej zalet oraz wad ostateczna jej ocena nie jest łatwa do wystawienia. Odnosząc ją do ustawowych kryteriów stawianych pracom doktorskim, jestem zmuszona stwierdzić, że:

- jedynie częściowo stanowi ona oryginalne rozwiązanie problemu naukowego
- jedynie częściowo potwierdza ogólną wiedzę teoretyczną Doktoranta w dyscyplinie nauk ekonomicznych
- jedynie częściowo potwierdza umiejętności Doktoranta w zakresie względnie samodzielnego prowadzenia pracy naukowej, a Jego warsztat metodyczno-metodologiczny jest ułomny.

Uwzględnivszy jednak co najmniej kilka istotnych, niżej wymienionych okoliczności, a to:

- wagę i aktualność wybranego problemu badawczego
- przeprowadzone, wyjątkowo obszerne badania ankietowe,
- niewątpliwie komplikujące rozwiązanie problemu, niespodziewane zjawisko brexitu i jeszcze bardziej zaskakujący i przedłużający się stan pandemii – jako okoliczności wyjątkowe
- przede wszystkim zaś niebywałą wręcz wytrwałość Autora w dążeniu do celu

jestem skłonna udostępnić Doktorantowi szansę przekonania powołanej w tym celu Komisji doktorskiej o walorach swoich i przygotowanej rozprawy naukowej.

Wnioskuje zatem o dopuszczenie rozprawy doktorskiej przygotowanej przez mgr. Radosława M. Kordę pt. *Ekonomiczne konsekwencje polskiej emigracji zarobkowej do Wielkiej Brytanii po wejściu Polski do Unii Europejskiej do publicznej obrony.*

